

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 7

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 10

Видавництво М.П. Коць
Київ – Нью-Йорк
2002

Віктор БРЕХУНЕНКО (*Kuiv*)

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ СНІД (СИНДРОМ НАУКОВОГО ІМУНОДЕФЦИТУ)¹

Якось довелося почути вислів, автору якого не відмовиш ані в спостережливості, ані в дотепності: “Українська історична наука розвивається нині від ювілею до ювілею”. Справді ж бо, якщо уважно придивитися до обставин появи багатьох книг та збірників наукових праць, важко не помітити ювілейного відсвіту. На жаль, за умов теперішнього хронічного жебрацтва української науки здебільшого лише наближення якоїсь круглої дати віщує можливе розчепірення державного чи приватного гаманця, від чого дешиця перепадає й на видавничу справу. Мимоволі задумаєшся, якби не ювілеї, скільком авторам чи упорядникам не вдалося б нашкребти грошей для оприлюднення свого дітища. Так що за іронією долі багато разів висміяна затята схильність “сильних світу цього” до бучних святкувань з приводу і без, успадкована ними зі свого недавнього минулого, стала нині помітним чинником розвитку історичної науки.

І воно все б нічого, але зворотній бік медалі в таких випадках часто буває не таким привабливим як лицьовий, особливо ж якщо й увесь виріб зроблено не з благородного металу. Прикладів, коли ювілеї натхненниками їхнього відзначення висмоктувалися буквально з пальця, аби тільки в такий спосіб отримати жадані економічні чи політичні дивіденди, можна навести чимало. “Науковий” супровід таких заходів теж відомий: пересмикування фактів, замовчування, надання наукоподібності звичайнісінькому okazaмилюванню. А коли чинником ювілейної гарячки стає ще й малоросійство, яким, на жаль, продовжує хворіти більшість українських посадовців, чекай ще й самоїдства та неабиякого цинізму.

Подібні аналогії навіює святкування так званого 225-річчя міста Дніпропетровська, яке Україна пережила торік. Міську владу не зупинили ні негативний експертний висновок провідних українських наукових інституцій історичного профілю, ні протести необтяжених комплексом меншовартості громадян ні, врешті, апеляції до здорового глузду. Бо ж де це ще на білому світі бачено, щоб “батьки міста” соромилися науково

---

¹ Дніпропетровськ: Віхи історії / Під ред. А.Г.Болебруха. – Дніпропетровськ: Грані, 2001. – 256 с.

обгрунтованої і майже на півтора століття давнішої дати заснування свого рідного міста й уперто протягували пізнішу, але “благонадійну” з пункту бачення сусідньої держави, до всього – колишньої метрополії. Владці затялися і з порога відкидали будь-які аргументи. А коли крити суто наукові докази фальшивості ювілею було нічим, на світ божий з’явилося таке “переконливе” обгрунтування, яке, мабуть, здатне зродитися в головах тільки наших вихованих у “королівстві кривих дзеркал” посадовців: святкування ювілею вже не відмінити, бо воно, бачите, прописане в загальнодержавному плані урочистих заходів на 2001 р.

Тоді ж таки у 2001 р. побачило світ і чергове дослідження, присвячене історичному минулому та сьогоденню Дніпропетровська. Слід гадати, дніпропетровські історики прагнули сповна використати підхожу нагоду і цілком слушно. Наявні “історії міста” вже не можуть задовольнити ні пересічного читача, ні науковця. Поява свіжої, концептуально закросної, до того ж науково-популярної книги з історії міста була б явно на часі. Але “музика”, яку потребували ініціатори притягнутого за вуха ювілею, сіяла сумніви: чи зуміють упорядники книги не зрушити з ґрунту науковості, чи в гонитві за прихильністю влади пустяться берега й долучать свій голос до строкатого хору прибічників затії, фальшивість звучання якого не міг не зауважити і той, кому, як кажуть у народі, ведмідь наступив на обидва вуха, навіть коли той ведмідь російський?

Жанр науково-популярної книги, як відомо, дуже специфічний і вимагає від автора чи авторів неабиякого хисту. Наукової вивіреності тексту тут замало. Мусить бути ще й легкість та захопливість викладу, щоб від книги не занудило пересічного читача, не обтяженого пізнаннями в ділянці інструментарію історичної науки. У такій книзі важливо усе – від назви й стилю до художнього оформлення оправи, форзаців, підбору ілюстрацій, світлин і навіть паперу.

Зовні рецензована книга справляє гарне враження. Якісний папір, вишукана оправа, кольорові вклейки, зі смаком підібрані ілюстрації до тексту – усе це не може не милувати око. Та вже знайомство з ілюстративним оформленням оправи значно охолоджує оптимізм: з восьми вміщених на ній світлин, які, очевидно, мали відбивати ключові віхи розвитку Дніпропетровська, чомусь відсутня та, яка б символізувала козацьке минуле. Далєбі упорядникам куди важливішим здався будинок міської ради, аніж святині справжніх засновників міста – козаків. Програли останні й у транспортній сфері. Їхні коні та човни не витримали конкуренції з вагоном метрополітену, який, мабуть, покликаний уособлювати сьогодення (ніби відсутні показовіші ознаки). Тоді годилося б поруч помістити ще й чадні маршрутки як основний теперішній засіб пересування громадян. Заодно не так випукло виглядав би внесок у розвиток міста колись розхвалюваного на всі заставки (у тому числі й замовниками цієї книги), а згодом підданого остракізму недавнього керівника області П.Лазаренка, з ініціативи якого, хай би там що, але була нарешті добудована перша гілка багатостраждальної дніпропетровської підземки.

Підсилюють недобре передчуття й форзаци. Перший, що сигналізує про початкові етапи історії міста, знову ж таки позбавлений козацького сліду: Задній – виконано в до болу знайомому виробничо-номенклатурному стилі.

Проте, сповідуючи “принцип доброзичливості” та ще й маючи певний сентимент до “alma mater” (Дніпропетровського університету), завдяки фахівцям з якої і був урухомлений проект, не терпілося хутчіш прислухатися до слушного і вчасного нагадування В.Лісового відносно того, що треба “стлумачити сказане автором якнайсприятливіше для нього, а не навпаки”². Під таким кутом зору, м’яко кажучи, невідповідність змісту оправи та форзацив назві книги може бути пояснена не далекосяжністю планів упорядників, а, скажімо, браком якісного ілюстративного матеріалу з козацьких часів, безпосередньо зав’язаного на історії міста. До того ж реалії книговидавання нині, на жаль, такі, що автори нарисів не завжди знають, у якому саме зовнішньому вигляді постане їхнє спільне дітище, а позанаукові обставини бува змушують не гаяти дорогоцінного часу на дизайн. Врешті, і “Зміст” унаочнює принциповий задум – віддзеркалити в книзі історію міста від найдавніших часів. І це не могло не тішити.

Отож з наміром покращити позиції упорядників добираюся до передмови, укладеної, судячи з підпису, міським головою І.Куліченком. Уже сам її претензійний заголовок “Нова наукова історія міста”, точніше оцей приемний для ока визначник “наукова”, налаштовує на мажорну хвилю, а зміст перших абзаців узагалі викликає невідробний оптимізм. Тут тобі і вказівка на прагнення упорядників до “всебічного вивчення опублікованих документів, наукової літератури, усних переказів, а також архівних матеріалів” (с.3), до врахування надбань “сучасної зарубіжної і вітчизняної історіографії” (с.3), і як вислід таких цілком слушних настанов – бажання авторського колективу “подати незаідеологізований, об’єктивний нарис історії, яка своїм корінням сягає козацьких часів” (sic!). А головне, що книга презентується читачеві як “спроба запропонувати **нове бачення** (тут і далі підкреслення наше. – В.Б.) історії міста” (с.3). І заявка ця з огляду на дух і букву попередніх цілісних “історій міста” – ключова.

Після таких запевнень кожен доброзичливий читач негайно заходиться нищити в собі усілякі сумніви, картаючи себе за надмірну прискіпливість до оправи та форзацив. Та ба, тут таки в “Передмові” око виокремлює прозорий натяк на 225-річчя (!) Дніпропетровська: “Дніпропетровськ займає значне місце у вітчизняній післявоєнній історії, відіграє таку роль, про яку 225 років тому могли тільки мріяти його засновники та будівники” (с.3).

Час, однак, уже перейти до розгляду власне історичних нарисів. Перший з них “*Наш край з давніх часів до XV ст.*” написаний дуже кваліфіковано. Редколегія тут явно не помилилася з вибором автора. Професор

---

² Лісовий В. Дискусія як спілкування в контексті “проблемного поля” // Український гуманітарний огляд. – К., 2001. – С.10.

І.Ковальова є справді визначним спеціалістом у своїй ділянці. Глибоке знання епохи, особиста причетність до археологічних розкопок, обробки, ідентифікації та аналізу більшості археологічних старожитностей, віднайдених на території міста та його околиць, дозволило авторці з максимально можливою на сьогодні повнотою відтінити особливості буття первісної людини в Дніпровському Надпорожжі. Укладеному нею нарисові притаманні внутрішня логіка, концептуальна осмисленість, наукова охайність викладу. Важливо й те, що археологічний матеріал, назагал складний для пересічного читача, невтаємниченого в специфіку археології, подано в доступному для такого читача вигляді, проте аж ніяк не за рахунок зниження науковості. Без перебільшень та надмірних підтягувань, але й без самоїдства виписані в розділі киево-руська доба, а також “темні” XIII–XIV ст. Можна було ще хіба наголосити на існуванні генетичного зв’язку між соціальними практиками бродників та козацьким трибом життя. Це рельєфніше уявило б органічний зв’язок між княжим періодом і козацькими часами в історії краю. Взагалі, наявність розглянутого нарису в книзі вигідно відрізняє її від попередників, надаючи цілісності й довершеності.

Доволі вдалим видався і другий розділ книги – “*Степовий кордон України (XV–XVIII ст.)*”. Його автору І.Стороженкові поталанило зберегти розумний баланс між виписуванням загального козацького тла й увиразненням ролі українських козаків саме в залюдненні та господарському освоєнні Надпорожжя. На широкому джерельному матеріалі добре показано, що вже в XVI ст., не кажучи про пізніші часи, “пустельність” та нічийність краю була тільки видимістю. Українські козаки торують сюди шлях уже в першій половині XVI ст., а з появою запорозьких січей ця територія остаточно устійнюється як козацька. Годилося б тільки чіткіше відтінити господарську складову діяльності козаків у XVI – першій половині XVII ст. Навіть відомі на сьогодні джерела дозволяють описати цей сюжет детальніше. Зокрема, варто було використати люстрації українських прикордонних замків 1552 р., свідчення Е.Лясоти, С.Зборовського, Г.-Л.Боплана.

Дуже важливо, що І.Стороженко розглядає процес закозачення Запорожжя крізь призму проблеми східної ділянки Великого Кордону між європейським та азійським світами. Цілком слушно автор відходить від однобічного чорно-білого зображення цивілізаційної ситуації на цьому неспокійному перехресті між Сходом і Заходом. Співіснування, взаємовпливи, множинність соціальних практик та контактів невоєнного характеру, баланс воєнних конфліктів – таким пластичним і емним виглядає, за І.Стороженком, зміст життя на Великому Кордоні.

Фокусом уваги автора стала – і цілком заслужено – фортеця Кодак. Сюжет про твердиню вийшов об’ємним, змістовним і став, по суті, фаховою квінтесенцією напрацювань попередників – А.Чоловського, М.Дубецького, М.Антонова, А.Перналя, Ю.Мицика. Оптимально використано й комплекс відомих на сьогодні джерел щодо виникнення обох Кодак козацьких

поселень в XVII – середині XVIII ст. Кількість останніх, їхня локалізація, спрямованість на господарське освоєння прилеглих територій руйнують донедавна старанно навіювані переконання про “пустельність” краю аж до останньої чверті XVIII ст. – доби активізації в регіоні російських чинників. У читача практично не залишається сумнівів стосовно щораз більшої інтенсивності тутешнього життя в козацькі часи, а також у видатній ролі запорожців у загосподаренні краю. Як свідчать новітні дослідження, не безлюддя й незайманість природи застали тут так звані “російські культуртрегери”, а добре впорядковані, розумно осаджені козацькі села й хутори³. Так що Г.Потьомкіну не було ніякої потреби нашвидкуруч будувати обабіч доріг, якими їхала на південь Катерина II, бутафорські садиби, а більшість майбутніх міст краю, заснування котрих так полюбили заносити до заслуг російських чинників, насправді вирости з козацьких поселень.

Зміст розлогих сюжетів про козацькі досягнення в ділянці залюднення та загосподарення Надпорожжя, а особливо дух і буква оповіді, пов’язаної з фортецею Кодак та сфокусованих на неї козацьких поселень, давав авторові розділу всі підстави для генерального, як на рецензовану книгу, висновку: від закладення фортеці Кодак (1635) слід вести відлік історії нинішнього Дніпропетровська. Однак такому органічному судженню з’явитися на сторінках книги не судилося, і не з вини І.Стороженка. Як видно з тексту наступного розділу, принципова позиція редколегії та замовників проекту була зовсім іншою. Йшлося про “наукове обґрунтування” торішніх ювілейних заходів, себто про реанімацію версії стосовно заснування Катеринослава-Дніпропетровська російськими чинниками. Завдання не з легких, коли взяти до уваги свідчення, що їх подають джерела. Тут хоч-не-хоч доводилося наступати на горло власній пісні (якщо, звичайно, вона є) і виставляти себе перед колегами по цеху у, м’яко кажучи, непривабливому вигляді, бо ж було не обійтися без вимушеного застосування таких “найновіших наукових методів”, як довільне сепарування джерельної інформації, пересмикування фактів, замовчування тих із них, які не вписувалися в наперед задану схему. Неминучими ставали хисткість аргументації, подвійні стандарти, ігнорування внеску в розвиток краю запорозького козацтва, штучне непомічення козацької спадщини тощо.

Неоковирністю віє вже від самої назви третього розділу – “Губернське місто (1776–1880 рр.)” (автор М.Кавун). По-перше, і після 1880 р. Катеринослав залишався губернським містом. А по-друге, якраз між 1776 і 1880 рр. адміністративний статус міста не був сталим. У 1783–1797 рр. воно виконувало функцію центру Катеринославського намісництва. Врешті, строго кажучи, до 1783 р. губернським містом Катеринослав лише рахувався. Усі відповідні судові й адміністративні установи розміщувалися в Кременчуку. На нове місце вони переїхали в 1789 р. уже як намісницькі структури, на чому в тексті слушно наголошує й сам автор (с.56). Утім, з

³ Див.: *Бойко А.В.* “Потьомкінські села” – вигадка і реальність // Україна: Наука і культура. Щорічник. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 202–205.

огляду на проголошений курс на доброзичливе ставлення до написаного, зазначені похибки можна було б списати на звичайнісінький недогляд, якби про куди серйознішу їхню природу не сигналізували авторські підходи до знакового питання розділу – витлумачення ролі в історії Катеринослава 70–90-х років XVIII ст.

Позиція автора тут зводиться до трьох ключових моментів: 1) Катеринослав постав на власному ґрунті як продукт виключно зусиль катерининських вельмож і самої імператриці; 2) козацькі поселення – містечка Старий та Новий Кодак, слобода Половиця – не мають до появи власне міста ніякого відношення, як і козаки взагалі; це цілком осібна сторінка історії краю; 3) заснування Катеринослава слід віднести до 1776 р.

Версію автора, а відповідно й редколегії книги, новою не назвеш. Неодноразово використовувана й раніше вона за свою упередженість та недолугість вже зазнавала аргументованої критики⁴. Так само каменя на камені не залишено й від самої російськоцентричної візії заснування Катеринослава. Однак поява чергового рецидиву відвертого глуму з історичної науки змушує ще раз предметно зупинитися на проблемі, а заодно й відтінити особливості словесного плетива автора розділу.

Для початку зазначу, що датувати виникнення населених пунктів з давньою історією справа невдячна. Рідко коли історик може оперувати незаперечною джерельною інформацією. Найчастіше доводиться користуватися археологічним матеріалом, дотичними або опосередкованими згадками в літописах, хроніках, мемуарах, документальних джерелах, а то й легендами, історичними піснями тощо. Навіть якщо пощастить віднайти нормативний акт, який давав право на осадження населеного пункту, не завжди є певність, що й саме дійство розпочалося того ж таки року. А відтак у більшості випадків приймається приблизна дата заснування заданих у глибину віків поселень. Уведення ж до наукового вжитку нових джерел може відчутно скоригувати попередні уявлення.

Зумовлена станом реальної джерельної бази розмитість критеріїв датування населених пунктів, множинність підставових чинників, які можуть братися до уваги, – усе це вимагає від дослідника бути дуже обережним і діяти за принципом: ліпше зайвий раз дмухнути на холодну воду, аніж обпектися на молоці. Та не завжди так буває. Історіографічна традиція знає чимало випадків, коли гору брали якраз позанаукові фактори. Магістральним напрямком тут є штучне “омолодження” міст чи сіл, зумовлене гіпертрофованим патріотизмом та амбітністю. Зустрічаються й зворотні ситуації. Кумедність їх у тому, що нібито не помічаються докази давнішого існування населеного пункту, а за точку “справжнього” відліку береться куди пізніша подія. Така перевернута логіка найчастіше застосовується тоді, коли силкуються будь-що довести пріоритетність імперських чинників у залюдненні й заселенні того чи іншого краю. Мета

---

⁴ Див., наприклад: *Мицик Ю.А.* Козацький край. Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. – Дніпропетровськ, 1997. – С.128–153.

подібних “наукових пошуків” добре відома – свідоме спотворення історичного минулого, доведення меншовартості поневолених імперіями народів, їхньої підставової нездатності до існування без “братньої” опіки метрополії, обґрунтування законності претензій імперій на певні території та ін. Окрім власне імперських чинників (наукових і політичних), у таких дійствах часто-густо беруть участь і перекинчики. До того ж останні, як давно помічено, виявляють особливу запопадливість, особливе самоїдство, наївно сподіваючись заглушити в такий спосіб чи то голос власного сумління, чи то поклик крові.

На жаль, сюжет з рецензованої книги про місце 70–90-х років XVIII ст. в історії Катеринослава-Дніпропетровська може правити за класичний зразок поневолення розуму. Але спершу про систему аргументів та логіку викладу автора. Отже, за відправну точку існування міста слугує для нього рапорт губернатора Азовської губернії В.Черткова, де йшлося про завершення робіт, пов'язаних з вибором місця для нового губернського центру – Катеринослава. Якби саме в це безлюдне місце заходили територіальні коріння сучасного Дніпропетровська-Катеринослава, то можна було б чимдуж приєднатися до урочистостей з нагоди 225-річчя міста. Однак у тім і справа, що отой чертковський Катеринослав зводився не на правому березі Дніпра, а на “речке Кильчене недалеко от впадения ее в Самару”, тобто майже за 40 км від первісного територіального ядра Дніпропетровська-Катеринослава та сфокусованих на нього поселень. До місця чертковського Катеринослава не досяг і навряд чи коли-небудь досягне й сучасний Дніпропетровськ – місто з понад мільйонним населенням.

Йдемо далі. Оскільки чертковський Катеринослав через невдалу локалізацію протягнув тільки 8 років, то його історію слід на такій мінорній ноті й завершити. Та, за автором розділу, вона дивним чином продовжується ...за 40 км, органічно перетікаючи в історію Катеринослава-Дніпропетровська, зовсім іншого міста, але з ідентичною до 1926 р. (з однією перервою) назвою (с.49–54). Так, чого доброго, можна звести до спільного знаменника усі Володимири, Ярослави, Білгороди, Лондони, Бірмінгеми, не кажучи вже про Олександрівки з Іванівками.

Силкуючись, однак, хоч якое обґрунтувати свій (і не тільки) дивакватий висновок, автор потрапляє в ще кумеднішу ситуацію, притягуючи як єдиний аргумент факт перенесення губернського центру на нове місце, на цей раз таки до Катеринослава-Дніпропетровська, посталою у свою чергу буцім виключно як плід зусиль російських чинників (с.51–52). Для підсилення позиції навіть використовується вислів “перенести Катеринослав” (с.52), ніби губернські чиновники крім рухомого майна прихопили з собою ще й будинки та вулиці. Але й без цієї нісенітничі зауважений аргумент не витримує критики. Ну хіба перенесення адміністративного центру з одного населеного пункту в інший автоматично створює генетичний зв'язок між першим і другим, нехай останній і закладався з мотивів перенесення? За такою логікою місто Бразилія, яке збудували як нову столицю Бразилії, може претендувати на історичне минуле Ріо-де-

Жанейро, Варшава на спадщину Кракова тощо. Та й перенесення столиці Російської імперії з Москви до Петербурга тягне на аналогію. А якби Петро I надумав дати своєму дітищу назву Москва, а потім у звичному для нього стані афекту наказав зруйнувати білокам'яну, то й поготів.

Тепер про авторське бачення витоків Катеринослава на Дніпрі. Найцікавіше тут те, що автор ніби за помахом чарівної палички круто змінює свою “методу”. Якщо перед цим штучно продукувався генетичний зв'язок між територіально віддаленим чертковським Катеринославом і Катеринославом-Дніпропетровськом, то зараз навпаки – ігнорується добре простежувана за джерелами тяглість обживання території Катеринослава-Дніпропетровська в козацьку добу, наявність на його території козацьких поселень, поштовхом до появи яких дала побудова фортеці Кодак. Правда, автор не замовчує існування на місці Катеринослава-Дніпропетровська козацьких містечок і слобід, але вододіл між ними та власне Катеринославом у нього такий непроникний, ніби виконавці відомого указу Катерини II відгородилися від козаків непрохідним муром і не мали з ними жодного контакту.

По суті, автор знову відштовхується лише від одного-єдиного аргументу – місцем для будівництва губернських установ та супутніх будівель став позбавлений осілих мешканців пагорб. Те, що з одного боку в підніжжя цього “священного” пагорба впиралася козацька слобода Половиця, за нею розміщувалося містечко Новий Кодак, а з протилежного боку пагорба за кілька верст стояла слобода Лоцманська Кам'янка, далі ж містечко Старий Кодак⁵ – автора не обходить. Не обходить і те, що вже перші топографічні плани Катеринослава 1786 та 1792 рр. (останній навіть уміщений у книзі) охоплювали й Половицю. Не обходить і розвинутість згаданих козацьких поселень. Вони мали свої церкви (у Старому Кодаку було навіть дві) і до кінця XVIII ст. давали велику фору всьому набудованому росіянами на пагорбі. Доробок останніх тут був просто жалюгідний. Достатньо сказати, що навіть першу церкву прихоськи спромоглися завершити лише в 30-ті роки XIX ст. (Преображенський собор). Стосовно ж загальних досягнень росіян у будівництві на пагорбі, то автор сам наводить датоване 1827 р. промовисте враження очевидця Ф.Вігеля: “На вершині гори под именем площади находится пространное пустое поле; с трудом я мог разглядеть на нем нечто выходящее из земли: то были выведенные 3 или 4 фута кирпичных стен. В расстоянии четверти версты оттуда находился Потемкинский дворец” (с.65).

Врешті, навіть російські чинники кінця XVIII ст. відверто визнавали козацьке походження Катеринослава. Взяти хоча б ідентифікацію Катеринослава з опису Катеринославського намісництва 1784 р.: “Екатеринославль – вновь учреждаемый город из местечка Новым Кодаком называемого на правом берегу Днепра против устья Самары лежащего”⁶. Але

⁵ Мицик Ю.А. Вказ.пр. – С.150–151.

⁶ Российский государственный военно-исторический архив. – Ф.ВУА. – №18723. – Арк.2-зв.

для М.Кавуна самодостатнім є те, що російські будівельники вперше увігнали в землю свої лопати на нібито нічийному пагорбі, і край.

Цікаво, чим би крив автор, якби і на пагорбі козаки заклали бодай кілька садиб? У річищі застосовуваної ним логіки, очевидно, тоді пропонувалося б поміряти відстань між козацькими будівлями, з одного боку, та першими житлами “оцивілізовувачів” Надпорожжя – з іншого, і на такій підставі визнати, що це окремі поселення, тоді як чертковський Катеринослав і Катеринослав-Дніпропетровськ, за автором, нагадаю, – суть одне місто. Та козаки повелися шляхетно й не примусили автора вдатися до таких витончених дослідницьких технік. Вони не обжили пагорб, бо, на відміну від розвинутіших росіян, дали собі раду в його безводності. Коли ж і ті нарешті збагнули свою помилку, то хутенько перенесли міський центр до... Половиці, і саме лінія Половиця–Новий Кодак і стала магістральним напрямком розвитку міста. Визнає це і сам автор. Цитую: “Перший міський центр мав розташуватися на горі, але він існував переважно на папері – у проектах І.Старова та на пізнішому плані роботи В.Гесте. Тут знаходилася лише декілька споруд: палац Потьомкіна, канцелярія архієрея, а пізніше (у 1840–1850-х рр.) побудовано гімназію та “богоугодные заведения” (лікарню, притулок для інвалідів, аптеку). Натомість у нижній, придніпровській частині Катеринослава природно виник справжній міський центр. Тут зосередилося все економічне та громадське життя міста” (с.65). Для повноти картини наведу ще й витяг з використаного М.Кавуном же фрагмента нотаток П.Сумарокова (кінець XVIII ст.): “Новороссийск (Катеринослав. – В.Б.) есть ... губернский город, расположенный в полуверсте от Днепра, на гладкой степи, **при подошве горы, простирающейся над ним наподобие вала**” (с.58).

Усе. Коло замкнулося. Навіть для автора. Єдиний його аргумент – “пагорбний” – насправді обгрунтовує козацьку версію походження Катеринослава. Натомість твердження про заснування Катеринослава в 1776 р. постає таким, що не має під собою жодних підстав. Окрім, звісно, ненав’язливого й дуже “наукового” замовлення з дніпропетровського міського Олімпу, розсадника малоросійства й хуторянства в краї. Саме в живучому, як чортополох, малоросійстві й слід шукати коріння усіх отих викрутасів і алогічностей автора, та й хіба тільки його. Строго кажучи, пальма першості тут за редколегією, бо хто ж як не вона рідна визначає концепційне закроення книги та освячує науковими іменами своїх членів її зміст. Головного редактора та його колег з повним правом можна вважати натхненниками недолугого, просякненого упередженістю, наскрізь заполітизованого опусу про заснування Катеринослава-Дніпропетровська, опусу, покликаного аж ніяк не прояснити ситуацію з родоводом міста, натомість цементувати серед загалу старанно навіювану ще в імперсько-радянські часи сфальшовану версію.

Після такого “нового бачення” витоків міста нічого дивного немає в тому, що по сторінках розділу гуляють не автентичні назви краю, а накинута російськими чинниками поняття “Новоросія”, “новоросійський”

та похідні від них. Не дивує і те, що подальший розвиток Катеринослава і Надпорожжя подається без жодного зв'язку з українською історією, натомість як органічна частка властиво російської історії. Запорожці та їхні нащадки відразу після зруйнування Запорозької Січі щезають, не залишивши по собі жодного сліду. Немає навіть натяку на зв'язки з містом Тараса Шевченка, особливо ж Івана Котляревського, який навчався в Катеринославі. Такий-от “всебічний підхід”. Слабкою втіхою стало те, що автор усе-таки вкинув до тексту розділу свідчення наративів про справжній (жалюгідний) внесок російських чинників у розбудову Катеринослава на зламі XVIII–XIX ст.

Четвертий розділ – *“Столиця Придніпров'я (1881–1916 рр.)”* – на щастя, позбавлений більшості тих кричущих вад, які так опукло проступають у розділі попередньому. Перед читачем постає об'ємний образ катеринославського життя цієї доби. Авторка І.Лазебник жваво й компетентно передала й дух епохи, й особливості розвитку міста. Вдало увиразнено вплив промислового перевороту на історичну долю міста, на катеринославську торгівлю, на повсякденне життя катеринославців. Нарис пересипаний цікавинками, які урізноманітнюють текст, роблять його сприйнятливим, збуджують читацький інтерес. Не оминула авторка і такого дражливого питання, як етнічний склад населення Катеринослава, більш-менш повно виписано українське національне життя. Дуже слушним, особливо для новітніх захисників російських псевдопріоритетів у залюдненні та загосподаренні Надпорожжя є застереження І.Лазебник, що при оцінці результатів переписів населення міста слід обов'язково враховувати ту принципову обставину, що “далеко не всі українці визнавали себе як таких з відомих причин придушення українського національного руху. Частина українців записана великоросами” (с.93).

Але й у цьому назагал кваліфікованому, зі смаком написаному розділі не обійшлося без прикрих, утім, як видається, не випадкових недоречностей, пов'язаних із описом властиво української національної складової. Зокрема, театр Панаса Саксаганського названо чомусь малоросійським (без лапок), а не, як годилося б, українським. Посутньо притлумлено діяльність Дмитра Яворницького. Авторка відбулася лише розкиданими по різних сторінках округлими фразами, примудрившись навіть не згадати про реальний науковий доробок видатного вченого-подвижника, хоча саме у висвітлювану нею добу побачили світ основні праці “козацького батька”. У наступних розділах книги Д.Яворницькому теж не пощастило. Знайшлося місце тільки для загальника – видатний земляк, вчений-історик, академік, автор порівняння Дніпропетровська з Манчестером (с.159). Відсутня в книзі і бодай чорно-біла світлина Д.Яворницького, тоді як подибуємо, наприклад, таку “епохальну” світлину, як фрагмент одного з волейбольних матчів турніру ветеранів на кубок Президента України (детальніше про особливості підбору матеріалу до вклейки далі). Непідготовлений читач (а книга, нагадаю, призначена для широкого загалу) аж ніяк не виокремить постать і внесок Д.Яворницького, не прийметься його

подвижництвом на ниві збереження і популяризації запорозької спадщини, не ідентифікує його як Великого Українця, вартого щирого пошанування. Не пройметься такий читач і висотою помислів Антона Синявського, Якова Новицького, Івана Манжури, Андріяна Кашенка: їхня самозречена праця не заслужила на більше ніж спільний коротенький абзац (с.110–111). Отже, не ризикуючи особливо перебільшити, можна вести мову про дотримання авторкою певної лінії, визначеної, звісно, редколегією та головою авторського колективу і логічно вписаної в зауважений вище генеральний задум книги – притлумити органічну належність міста до українського тла, вкорінити в суспільстві уявлення про місто і про Надпорожжя взагалі як про невід’ємну складову власне Росії, врешті зорієнтувати читача на вияв російського політичного патріотизму.

П’ятий розділ – *“У вирі революції та громадянської війни (1917–1920 рр.)”* – написано, як і четвертий, зі знанням справи. Автор В.Яценко на перший погляд нібито прагнув відійти від однобічного висвітлення складних і суперечливих 1917–1920-х рр., притаманного попереднім версіям історії міста. Перед читачем постає строкатий калейдоскоп подій, пов’язаних з діяльністю різних політичних сил, суспільні рухи, трагічні ворохобиці. Відхід від нав’язаної тоталітарним минулим візії тодішніх процесів за формулою: більшовицьке – абсолютно прогресивне; небільшовицьке – настільки ж чорне – виявився уже в науково коректному визначенні подій 7–8 листопада 1917 р. в Петрограді не як Великої Жовтневої соціалістичної революції, а як “збройного повстання більшовиків” (с.128). Текст розділу аргументовано руйнує старанно вкоріюваний в радянські часи стереотип, буцім широкі верстви населення відпочатково підтримували більшовиків, а позиції українських національних, російських небільшовицьких та єврейських партій трималися виключно на багнетах. Наведені в розділі результати виборів до всеросійських установчих зборів, перебіг збройних і політичних протистоянь, терор і репресії з боку більшовиків однозначно свідчать про інваріантність можливостей. А програш українського національного руху в регіоні став вислідом у першу чергу кричущих помилок Центральної Ради, гетьманської влади та Директорії, а не принципової чужості для населення регіону української ідеї.

Однак, попри явну схильність автора до наукової коректності й виваженості викладу, все ж таки помітно й виразні рецидиви погляду на події крізь більшовицько-російські окуляри. Зокрема, якщо сюжети про перемоги над більшовиками махновців, денікінців, гайдамаків суто констативні, то зворотні випадки подаються все ж таки з перспективи іманентної прогресивності діяльності більшовиків. Для автора виявився непосильним тягар подальшої ходи історії та панівних донедавна стереотипів. Тому навіть сумнозвісний наступ російсько-радянських військ на Катеринослав у грудні 1917 – січні 1918 рр., який розпочався після ленінського ультиматуму Українській Народній Республіці, подається не як загарбницький, а як визвольний (!). Цитую: “Наближення розв’язки було прискорене проголошенням 12 (25) грудня I Всеукраїнським з’їздом Рад у Харкові

радянської влади в Україні та наступом радянських військ, які в другій половині грудня звільнили від гайдамаків Синельникове і Павлоград” (с.130–131). І ні слова про маріонетковість харківського з'їзду, про оголошення Радянською Росією війни УНР, про віроломство й терор більшовиків, про те, що останні здобули владу в зазначеному та в інших випадках лише завдяки російським багнетам.

Ціотливо замовчується автором і національний склад української (а в її рамках і катеринославської) філії більшовицької партії та ступінь підтримки її представників різними верствами. Зрештою, буремні події 1917–1920 рр. витлумачуються так, ніби Катеринослав розташований не в Україні, а десь в російській глибинці: суто громадянська війна. А те, що під гострою приправою цієї війни вирішувалися принаймні дві куди глобальніші альтернативи: руйнування чи ні “тюрми народів” й утвердження чи ні незалежної Української держави, – автора не обходить. Він примудрився не згадати жодного універсалу Центральної Ради, тим паче Четвертого. Ні слова не сказано про засади національно-державної політики Центральної Ради. А Гетьманату й УНР, судячи з тексту розділу, не існувало взагалі. Центральна ж Рада згадується через кому, як явище цілком буденне. Куди їй до більшовицьких “звільнень”. І вже як логічна ланка тенденційності викладу сприймається відсутність бодай побіжних зауваг щодо сутності і спрямованості махновського руху та дистильованість згадок про наступ військ генерала Антона Денікіна.

Шостий і сьомий розділи відповідно – “Суперечливі 20–30-ті” й “Часи воєнного лихоліття (1941–1945 рр.)” – здавалося б, мусили логічно розвинути тенденції попереднього розділу. Однак, на щастя, автори уникнули такої малопривабливої перспективи. У першому з перелічених розділів подибуємо змістовний, логічно змонтований, цікаво написаний шкід про той непростий і трагічний період в історії міста й України. Автори – В.Іваненко та О.Удод – не замовчали жодного проблемного напрямку, у тому числі антибільшовицьких виступів катеринославців на початку 20-х років, штучно організованих комуністами голодоморів, страхітливих репресій, погрому української інтелігенції, убогості побуту “найпередовішого на Земній кулі” класу – пролетаріату – у “свій”, як невтомно декларувалося, державі тощо. Об'ємніше ніж у попередньому розділі історія міста вписана в українське тло. Зроблені акценти не викликають посутніх заперечень. Хіба що можна було б глибше зайти в причини насадження комуністами масового терору та імперську сутність процесу згортання українізації.

Автори сьомого розділу – О.Касьянов і К.Попова – так само зуміли відійти від непривабливого шаблону зразка 50–80-х років ХХ ст. Нарис історії Дніпропетровська 1941–1945 рр. обіймає увесь спектр тодішнього життя міста. Сильною стороною розділу є ґрунтовний сюжет про діяльність у місті націоналістичного підпілля. Цей сюжет відтінює усю облудність радянських фальсифікацій історії ОУН, засвідчує розгалуженість сітки ОУН у Східній Україні, врешті, широке розгортання національно-

визвольного руху по всій українській території. Дуже важливо, що автори предметно зупинилися й на повсякденні дніпропетровців у роки німецької окупації, спричинюючись до подолання десятиліттями насаджуваних стереотипних уявлень про суцільний морок окупаційного режиму. На конкретних прикладах добре показано, що попри несприятливі умови громадське, духовне, наукове життя міста не затихало й налаштоване воно було на українську хвилю.

Заслугою авторів стало й те, що в нарисі виважено, без фальцету, мовиться про діяльність радянського підпілля, хоча проблема ефективності зусиль, а особливо питання ціни для населення присутності “ока Кремля” цнотливо обходиться. Не втрималися автори також від ужитку у зв'язку з Україною поняття “Велика Вітчизняна війна” (с.171). Адже більша частина українських земель перебувала напередодні у складі перелицьованої Російської імперії, й опинилася під час війни між двох вогнів. Жахливою новітньою трагедією українців стало те, що вони внаслідок відсутності власної держави героїчно воювали на боці одного свого поневолювача проти іншого. Лише у випадку переростання для українців війни в національно-визвольну можна було б назвати для нас події 1941–1945 рр. Великою Вітчизняною війною. Наразі ж остання є такою виключно для Росії. Інакше тоді всі війни, які вели колоніальні держави, слід автоматично вважати вітчизняними для поневолених народів, у тому числі й першу світову для українців (до того ж у її рамках довелося б виділити навіть дві такі війни: одну для підросійських українців, іншу – для півдавстрійських).

Утім у цілому сьомий розділ вийшов на диво далеким від тенденційних ура-радянських розвідок, якими переповнена українська (і не тільки) історіографічна спадщина другої половини ХХ ст.

Куди гірша справа з розділом восьмим – “*У повоєнні десятиліття (1945–1991 рр.)*”. Його зміст та стиль викладу навіюють спогади про виступи генсеків КПРС та стоси дисертацій з діяльності компартії про покращення, наприклад, морального рівня працівників радянської торгівлі. Розділ ніби й подає розгорнуту панораму розвитку Дніпропетровська, ніби й аргументовано відтінені якісні зрушення основних характеристик міста (посутнє розширення території, стрімке зростання промислового потенціалу, різочі демографічні зміни тощо), ніби не обійдено й такі важливі ділянки, як зміни в інфраструктурі, наукове, культурне, спортивне життя, включено низку цікавих фактів. Але поза цим від написаного відгонить затхлістю й ідеологічною зашореністю за давніх у 30–80-ті роки текстів з історії СРСР.

Скрізь відчувається гнітючий вплив позанаукових чинників. Замість аналізу цілості тодішніх суперечливих процесів, замість вдумливого підходу до проблеми вірогідності джерел подибуємо поверхове ковзання по джерельній інформації, безапеляційну довіру до неї при відвертому замовчуванні тих подій і явищ, які не вписуються у наперед вибрану схему неухильно-поступального розвитку міста в обіймах “найпрогресивнішої”

у світі системи господарювання та організації суспільного життя. Автор (В.Яценко) не бажає глибоко входити в жоден із висвітлюваних ним аспектів, інші ж – узагалі полишає на боці. Аби якось уявити “всебічний” прогрес, здійснюваний під мудрим керівництвом розуму, честі і совісті епохи, розділ нашпигований різними статистичними даними. В очах мерехтить від багаторазових згадувань показників збільшення валового продукту, зростання виробництва металу, труб, тракторів, підвищення продуктивності праці тощо. Авторіві постійно ввижаються “активізація трудового ентузіазму” (с.215), “трудові звершення” (с.218), якесь реальне і ефективне “соціалістичне змагання” (с.215–218), до того ж ініційоване знизу. Автор патетично просторікує про “змагання за щозмінне перевиконання норм” (с.216), а особливо про “рух за комуністичну працю” (с.217). Таке враження, що він за чисту монету сприймає окомозамилувальні пасажі партійних і радянських документів, не розуміючи (точніше не бажаючи розуміти), що ці документи потребують просто-таки філігранного аналізу, бо за справною цифрою у них здебільшого виглядають вуха примітивної “липи”, широко вживаної в ті часи і на макро-, і на мікрорівні. А так зване “соціалістичне змагання”, про яке з неприхованим замилюванням пише автор, було явищем віртуальним. Існувало воно лише на папері, а робітники відмахувалися (принаймні у 80-ті роки) від нагадувань про нього як від надокучливої мухи.

Годі шукати в розділі бодай натяку на те, яким був зворотний бік ужитої сухої статистики. Зокрема, ні слова не сказано, як співвідносилися зі світовими аналогами показники продуктивності праці городян, якою була конкурентна спроможність продукції дніпропетровських підприємств, а про такі, вочевидь, крамольні для автора речі, як показники вилучення з міста матеріальних і грошових ресурсів до імперської скарбниці чи, можливо, навпаки про дотації з центру, не варто навіть заїкатися. Годі шукати й сюжету про справжній, а не “цифірний” споживчий кошик городян та порівняння останнього з реальним “холодильником” мешканців упривілейованих міст (Москва, Санкт-Петербург, Київ) і куди гірше за Дніпропетровськ забезпечуваних населених пунктів України. Для відтінення ж “прогресивності” тодішньої системи господарювання доречно було б порівняти життєвий стандарт дніпропетровців та громадян країн великої сімки. Але автор цютливо уникає цих та інших процедур, натомість щиро захоплюється фактами налагодження на Південному машинобудівному заводі випуску м'ясорубок, парасольок та шприців для ковбас (с.210).

Відсутній у розділі й аналіз впливу бурхливої урбанізації на екосистему краю (обтічної фрази про екологічні проблеми 90-х тут явно мало). Не поставлені питання множинності соціальних практик городян, ціннісних орієнтирів та ментальних установок останніх. Повністю затемнено такий фундаментальний бік міського життя, як комплекс проблем, пов'язаних із еволюцією національного складу населення та мовної ситуації в місті. З пункту бачення нинішніх суспільно-політичних процесів в Україні вкрай важливо з'ясувати підвалини трагічних перекосів у зазначеній сфері.

Неупереджений дослідник, котрий мислить категоріями комплексного підходу до об'єкту дослідження (у нашому випадку до історії міста в 1945–1991 рр.), неминуче мусив би звернути увагу на джерела того жахливо деформованого стану, який склався в місті на початок 90-х років ХХ ст. Принаймні такий дослідник спробував би з'ясувати, як так сталося, що при офіційних заявах Москви та її представників на місцях у всілякій підтримці національних культур, масовий доплив у Дніпропетровськ українськомовних українців з сіл у 50–70-ті роки призвів не до переважання в місті української мови чи принаймні не до паритетного її функціонування поруч з російською, а навпаки – до тотального витіснення української на задвірки? Саме цей період виявився вирішальним у справі зросійщення місцевого шкільництва, вищої та середньоспеціальної освіти. Саме тоді партійно-державні чинники з небувалим цинізмом взялися за формування у свідомості городян образу українського як чогось меншовартісного, відсталого, налягли на вкорінення зневаги до української мови, насаджували потурнацтво, пристосуванство, російськоцентричний снобізм. Було б науково коректно, цікаво й повчально, аби автор докладно дослідив осолливості функціонування мов у різних прошарках населення міста та уявив механізми зросійщення. Насамкінець, автор міг би з науковими аргументами в руках дохідливо розтлумачити читачам (особливо зомбованим а-ля солженіцини), чи тотальне переважання російської мови в усіх сферах життя міста стало наслідком природного не толерованого імперським центром процесу, чи, може, це логічний результат добре продуманого, старанно здійснюваного курсу на викорчовування всього українського, а в наборі різнопланових інструментів зросійщення одне з чільних місць посідало цинічне культивування новітнього яничарства. Однак автор та редколегія не обтяжили себе таким завданням.

Власне й решта компонентів духовної складової розвитку Дніпропетровська висвітлена в розділі дуже поверхово. Усе звелось до перелічування кількості театрів, кінотеатрів, музеїв, газет, танцювальних колективів. Жодною мірою не простежується намір з'ясувати реальні культурні потреби й запити, світоглядні імперативи різних прошарків городян, внесок дніпропетровців у скарбницю української культури та інших культур. Не заслужили бодай на згадку Олесь Гончар, Павло Загребельний, Феодосій Гуменюк, життя яких тісно пов'язане з містом. Про необхідність відтінити вплив тотального зросійщення на культурне тло міста, на ментальність дніпропетровців – вже мовчу. Поодиноким винятком, слід гадати – дозволеним згори, став сюжет про протест у 1969 р. творчої української молоді (с.237). Появу ж українських культурницьких та політичних організацій на зламі 80–90-х років замовчати вже було неможливо з огляду на їхнє існування до сьогодні.

Однак знайшлося в розділі місце для згадок про візит і ригорія Петровського, про святкування 50-річчя більшовицького перевороту, який у розділі всупереч своєму ж визначенню зі с.128 автор називає чомусь Великим Жовтнем (с.206, 233). І звичайно ж, вміщено розлогий нарис про відзначення в 1976 р. 200-річчя Дніпропетровська (ну як же без цього!).

Загальний висновок щодо розділу такий: знайомлячись з ним, читач ніби потрапляє до кімнати кривих дзеркал. Ідеологічна заангажованість автора, поверховість, свідоме ігнорування багатьох важливих складових досліджуваного об'єкта, спроба за численними статистичними показниками приховати яловість викладу – ось далеко не повний перелік знакових характеристик розділу. Текст розділу не може не навіяти пересічному читачеві деформоване уявлення про розвиток міста в 1945–1991 рр. Оскільки ж цей текст задовольнив редколегію, то відповідними “лаврами” треба наділити і її.

Не найкращим вийшов і останній, дев'ятий, розділ книги – *“На межі тисячоліть (1991–2001 рр.)”*. Шкода, але його автори – В.Іваненко та О.Удод – відійшли в ньому від тих засад, яких вони дотримувалися при укладенні шостого розділу. А відтак поруч із вдалимими моментами подибуємо чимало рис, які ріднять їхнє нове дітище з недолугим восьмим розділом. Насамперед відчувається потужний вплив позанаукових чинників, особливо ідеологічних нашарувань та психологічного тиску запитів замовників книги; розділ бо охоплює добу перебування останніх на владному Олімпі. Нічим іншим не можна пояснити ті дивовижні метаморфози, які сталися з авторами. Коли у шостому розділі бачимо виразне прагнення до комплексного підходу, неупередженість, сказати б наукову коректність викладу, то тепер маємо справу з нерепрезентативною вибіркою досліджуваних аспектів, з небажанням заглиблюватися у сутність останніх, з відвертими підтяжками, з ледве не панегіриками на адресу президента України та обласного керівництва. Де й поділася притаманна авторам раніше аргументованість висновків та узагальнень, логічна стрункність тексту. Натомість з'явилися смислові суперечності, помітні й неозброєним оком. Присутні вони навіть у самій концепції розділу. Зокрема, стрижнева вісь останньої – досвідчена та згуртована дніпропетровська сім'я – мудре керівництво областю – мудре керівництво Україною – не узгоджується навіть з тими небагатьма кризовими явищами в державі, які навели самі ж автори. Що вже казати про реальну ситуацію. Автори не шкодують слів, аби описати “чесноти” дніпропетровських владців. Останні, хто б міг подумати, “завжди (!) відзначались високою компетентністю у розумінні проблем міста, енергією та наполегливістю у досягненні поставленої мети” (с.241). Вони ж демонструють “державницьке мислення” (с.241) і навіть виявляють “широту бачення перспективних шляхів цивілізаційного поступу” (с.241). Якщо холуйське притягнення за вуха ювілею (аби тільки догодити колишній метрополії та скерувати в потрібному напрямку державні кошти), якщо курс на свідоме спотворення української історії, ігнорування державної мови, остаточне зросійщення українців, кланування економіки, доведення до злиднів основної маси населення міста й країни є відбитком компетентності, широти інтелектуальних горизонтів та державницького мислення дніпропетровської сім'ї, то тоді палкий патріотизм європейських лідерів, створення ними високорозвинутих суспільств з достойним життєвим рівнем більшості тамтешнього населення відповідно

слід вважати наслідком некомпетентності, антидержавних підходів, провінційності мислення, нездатності досягнути цивілізаційні виклики часу. А французькі управлінці з їхньою особливою турботою про здоров'я французької мови поруч з дніпропетровською “кузнею кадрів” взагалі постають дрімучими невігласами. Куди ж їм, дивакам-хуторянам, до наших найцінніших у світі кадрів, більшість з яких українцями тільки працюють, а часами навіть пишаються своєю зневагою до української мови та культури.

Гнітючі економічні й соціальні наслідки діянь “горе-дніпропетровської сім’ї” попри все автори змушені були, хоча й скоромовкою, але визнати. “...практично все десятиріччя (1991–2001. – В.Б.) ознаменувалось несприятливо наростаючою динамікою наростання економічних труднощів та негараздів. Вони призвели до **істотного** падіння життєвого рівня **більшості** населення”, – читаємо в розділі (с.244). Подибуємо згадки і про страйки, пікетування, пограбування населення трастами (доречно було б згадати, хто саме з “дніпропетровської сім’ї” підписав ганебний варіант декрету про трасти, який уможливив подібне). Як це в’яжеться з високою оцінкою компетентності дніпропетровської “кузні кадрів”, автори, звісно, не пояснюють. Як не пояснюють і те, чому на стор. 242 пишуть протилежне наведеному вище висновкові: “...попередні чотири роки (1994–1998 рр. в історії міста. – В.Б.) увінчалися досить відчутними й обнадійливими результатами”. На ґрунтовний аналіз суспільних та економічних процесів на прикладі Дніпропетровська у розділі навіть не заносилось. Натомість з повнотою, вартою ліпшого застосування, описуються результати сумнозвісного квітневого референдуму 2000 р., який подається ледве не як епохальне явище.

Не уникнули автори й свідомого пересмикування фактів. Приміром, для обґрунтування величч “дніпропетровської сім’ї” їй приписується стабілізаційна роль в залагодженні “антагоністичного (!) протиборства між Сходом і Заходом країни у 1989–1992 рр.” (с.241). Про яке протиборство та ще й антагоністичне йдеться? Невже відмінності в політичних уподобаннях та ціннісних орієнтирах між населенням Східної України (причини виносимо за дужки) та галичан виливалися у якісь зіткнення, крім словесних дискусій, інколи гострих? Відсутність формаційної конфронтації блискуче підтвердили і пам’ятне всім козацьке свято на Нікопольщині (1990 р.), і, зрештою, результати референдуму 1 грудня 1991 р. Звичайно, старанно насаджувана імперським центром недовіра між “східняками” і “західняками” дала свої сходи, але вони, на щастя, виявилися не настільки буйними, щоб зробити ситуацію незворотною.

В іншому випадку автори, навпаки, замовчують наявні суперечності. До заслуг керівників міста вони чомусь занесли нібито відсутність релігійних конфліктів в місті (с.244). Як же тоді бути з гострою напругою з приводу постійних і цинічних відмов віруючим Української православної церкви Київського патріархату в наданні культових приміщень? У місті їм не було передано жодної споруди, тоді як УПЦ МП отримала у своє розпорядження

виключно всі колись відібрані у православної церкви, а тепер повернуті релігійні споруди. Як-то кажуть, з боєм домоглися повернення колишнього приміщення мечеті мусульмани. До сьогодні не переданий католикам костел. Ще використовуються церковні будівлі під гастрономи, склади, спортзали. Така гра в одні ворота навпаки тільки нагнітала релігійну ситуацію в місті, а не пом'якшувала її, як стверджують автори.

Замовчується в розділі й гнітючий стан у Дніпропетровську з українською книгою, з підтримкою розвитку властиво української культури. У місті панує засилля російськомовних газет, російської книги, російськомовної реклами. Посадовці, і зокрема найвищі, цураються української мови, а місцеві бізнесмени субсидують переважно заїжджих російських виконавців. Ментальність цих новітніх буржуа добре відбиває вміщене в книзі звернення головного мецената проекту, голови правління АБ “Кредит Дніпро” І.Солнцева. Можна поблажливо усміхнутися з відведенням Дніпропетровську ролі не більше не менше “одного з сучасних центрів української національної величі”, можна не погодитися з твердженням, що в Україні сформувалася постіндустріальна нація (не більше не менше), та можна й порадіти, що від 1995 р. банк “бере активну участь у реалізації програми “Інвестиції в культуру”, спрямованої на розвиток культурного потенціалу українського народу і пропаганду досягнень світової культури”. Але знаковим є, по-перше, промовисте зведення в тексті пропаганди досягнень світової культури виключно до організації гастролей російських творчих колективів (нехай і видатних), а по-друге, витлумачення таких дій піклуванням про розвиток “потенціалу українського народу”. Слід гадати, для підвищення цього потенціалу підтримка властиво української культури необов'язкова. А беручи ширше, без української складової можна обійтися взагалі. Найприкріше, що подібні погляди з багатьох причин дуже поширені в українському бізнесовому та чиновному середовищі, визначаючи той згубний алгоритм розвитку Української держави, якого вона ніяк не може позбутися ось уже десять років.

Підсумовуючи рецензію, не можна не згадати про підбір світлин до вкладки. Адже книга, вкотре нагадаю, заявлена як науково-популярне видання, розраховане на широкий загаль. Психологічно представник цього загалу найперше зверне увагу на оправу, форзаци та вкладку. Про те, які думки навіть перші два елементи, вже йшлося. Що ж закарбується в підсвідомості читача (особливо коли в нього зорова пам'ять) після перегляду вкладки – цієї історії міста в світлинах? Оминаючи так нелюбі редколегією козацькі часи, тут відразу за світлинами археологічних старожитностей подаються зображення кінця XVIII ст. Козацтво нещадно викреслене з історії міста та Надпорожжя. Немов би козаків тут ніколи й не було, немов би катерининські вельможі застали тут позбавлений людського життя степ. Натомість Катерина II постає одразу на двох світлинах. Дарма, що за її наказами була знищена Січ, були поховані прогресивні, навіть як на світовий вимір, паростки господарювання запорожців, була знищена Гетьманщина, було накинута зашморг кріпацтва. Далі – більше.

У комплексі світлин за XVIII–XX ст. немає жодної, яка б стосувалася властиво української культури. Немає тут ні І.Котляревського, ні Т.Шевченка, ні Д.Яворницького, ні А.Кашенка, ні Я.Новицького, ні В.Біднова, ні А.Синявського, ні О.Гончара, немає нікого. Але є три світлини Г.Петровського, дві – В.Щербицького, три – Л.Брежнева, аж сім – голови облдержадміністрації А.Швеця, чотири – міського голови І.Куліченка і лише три – яка неприпустима необачність!!! – Л.Кучми. Знайшлося місце й для світлини демонстрації, присвяченої 59-річчю більшовицького перевороту в Петрограді.

Загальний висновок щодо цієї книги настільки ж однозначний, настільки ж і невтішний: концепція “нової історії Дніпропетровська” при ближчому розгляді виявилася по-старому політично заангажованою. Головний задум книги нічого спільного з наукою не має: за будь-що притлумити належність Катеринослава-Дніпропетровська до українського світу, обґрунтувати першість російських чинників у заснуванні міста й освоєнні Надпорожжя загалом, вкорінити уявлення, що своїм існуванням та розвитком місто й край мають завдячувати виключно особливій і неповторній цивілізаційній місії Російської імперії. За версією редколегії, між козацькою добою і періодом, позначеним активною російською присутністю в краї, зяє така бездонна прірва, аналог якої відшукати в історичній ретроспективі ще важче, ніж голку в копиці сіна. З більшовицькою безапеляційністю в книзі проведена стрижнева думка, що справжня історія міста й краю розпочинається лише з останньої чверті XVIII ст. й має вона російське обличчя. Український слід тут – це прикра недоречність, бічна гілка, котра нічого не визначає й ні на що не впливає. Українська ж культура – витвір маргінальної національної меншини, хуторянських порухів диваків, вартих хіба що побіжної зауваги на кшталт того, як, скажімо, при описі сьогодення США поблажливо згадують про резервації індіанців. Оскільки ж науковими засобами задовільно обґрунтувати такий концепт неможливо, то довжелезні вуха пересмикувань, замовчувань, тенденційності стирчать звідусіль – з оправи, форзаців, кольорової вклейки, низки розділів, з одкровенень весільних генералів. Упередженістю (відвертою чи прихованою) просякнута добра половина тексту. Шкода, але вдалі перший, другий, шостий та сьомий розділи (а також частково вдалиий четвертий) було облудно використано редколегією для освячення відвертої концептуальної фальсифікації цілих періодів історії міста й краю.

На вітвар виконання можновладного замовлення редколегією та частиною авторів з легкістю була покладена власна професійна гідність. Приміром, у запалі обґрунтування потрібної замовникам книги дати заснування міста редколегія та автор третього розділу М.Кавун опустилися до такого глуму над своїм фахом, що будь-хто з цеху істориків, ознайомившись з цим розділом, простягне руку за валідолом. І все це цинічно подається як намір врахувати в книзі надбання “сучасної зарубіжної і вітчизняної історіографії” (с.3), як прагнення редколегії та авторів “подати незаідеологізований, об’єктивний нарис історії, яка своїм корінням сягає козацьких часів (!!!)” (с.3).